№ 91 Յունիսի 3 (15) **1880** Յունիսի 3 (15) № 91

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція „Мшакъ"

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Տասը հազար արժէ։ — Ներքին տեսութիւն. «Մշակի» առածները իրագործվեցան։ Նամակ Հաղբուծից։ Ներքին լուրեր։—Արտաքին տեսութիւն. Միթինգ ի նպաստ սովելոց։—Յայտարարութիւններ։—Բանասիրական խնդիր։

ՏԱՍԸ ՀԱԶԱՐ ԱՐԺԷ

Երբ որ երկար տարիներով ազգութեան մեծամասնութիւնը արհամարհելիս է եղել իր համարին սակաւամասնութիւնը, ինչպէս մենք, լուսաւորչադաւան հայերս, արհամարհելիս ենք եղել մեր կաթոլիկ և բողոքական եղբայրներին և այդ սակաւամասնութիւնը երկար տարիներով վիրաւորված և անարգված է զգացել իրան, լսել է անդադար հայհոյանք, անարգանք մեծամասնութեան բերանից, տարել է իր աւագ եղբօր կողմից ամեն տեսակ նեղութիւններ, հալածանքներ և յանդիմանութիւններ թէ ուրացել է իր ազգութիւնը փոխելով իր կրօնը, թէ այլ ևս հայ անուն կրելու արժանի չէ, քանի որ ուրիշ կերպ է աղօթում Աստուծուն, որ ամենքի համար մի է,—և յանկարծ նոյն փոքրամասնութիւնը, մոռանալով իր կրած նեղութիւնները ու հալածանքները, մոռանալով վիրաւորանքներն ու անարգանքները, նորից ձեռք է մեկնում իր աւագ եղբայրներին, դուրս է գալիս իր դարևոր առանձնական դրութիւնից, համակրութեամբ է վերաբերվում դէպի իրան անարգող մեծամասնութիւնը, ներում է նրան նրա հրէշաւոր յանցանքը, նրա տմարդի վարմունքը իր կրտսեր եղբօր հետ և հրապարակապէս յայտնում է թէ «թողէք ինձ իմ հաւատը և ես կը խոստովանվեմ ձեզ թէ ես երբէք չեմ ուրացել իմ ազգութիւնս, ես սրտումս ինձ միշտ հայ էի համարում, բայց բացարձակ չէի ասում, որովհետև դուք ինձ չէիք թոյլ տալիս»,—այդ տեսակ համակրութիւնը թանգ արժէ մեզ համար։

Եղբայրը կրկին իր եղբօրն է գտնում, դարերով միմեանցից բաժանված եղբայրները միմեանց հանդիպում են, միմեանց գրկում են, միմեանց կուրծքի վրա սիրոյ արտասուքներ թափելով։ «Մոռանանք անցեալը, ներենք մեզ միմեանց յանցանքները, միմեանց վրդովմունքն ու ատելութիւնը, ասում են միմեանց եղբայրները, ինչ անենք որ մեր գաղափարներն ու հաւատը տարբեր են միմեանցից, ինչ անենք որ մեր բարոյական ու մտաւոր զարգացման կողմից մենք տարբեր դպրոցներին ենք պատկանում, բայց մենք դարձեալ եղբայրներ ենք, մի ազգութեան անդամներ ենք ցեղով, արիւնով։

Ասենք թէ մի ընտանիքի երեք եղբայրներից մինը Գերմանիայում է ուսում առել, միւսը Ֆրանսիայումն է ուսել, իսկ երրորդը տնային կրթութիւն է ստացել իր հայրենիքում, դիցուք մի ասիական երկրում։ Միթէ որովհետև երեքն էլ միմեանցից տարբեր ուսումնական գաղափարներ ունեն, երեքից իւրաքանչիւրը պատկանում են տարբեր գիտնական դպրոցներին, նրանք պէտք է միմեանց չը ճանաչեն, ուրանան իրանց ազգակցութիւնը, միմեանց ատեն, չը համարեն իրանց մի ընտանիքի անդամներ, չընդունեն իրանց եղբայրներ....

Կրօնը, հաւատը դառնում է անձնական, անբռնաբարելի համոզմունք, նոյնպէս և ուսումնական հայեացքը, գիտութեան այս կամ այն դպրոցին պատկանելը դառնում է նոյնպէս անձնական, անբռնաբարելի համոզմունք։

Միթէ հայրը պէտք է անիծէ, ատէ իր որդուն, եղբայրը իր եղբօրը, եթէ նրանցից իւրաքանչիւրը տարբեր գաղափարների, հայեացքների, համոզմունքների, հաւատի տէր մարդիկ են....Միթէ չը նայելով այդ տարբերութիւններին, որոնք այս կամ այն իրական, պատմական, անխուսափելի հանգամանքից են առաջացել, հայրը իր որդու հետ, եղբայրը իր եղբօր հետ չեն կարող մի ընտանիք կազմել...

Այո, երբ եղբայրը, հանգամանքների շնորհով մտաւորապէս աւելի զարգացած լինելով, կամ իրան աւելի զարգացած կարծելով, ասում է իր միւս եղբօրը. «Դու ինձանից օտար ես, ես այլ ևս ինձ քո եղբայր չեմ կարող համարել» դա մեղադրելի է։

Բայց այդ եղբայրը իր ընտանիքին պատկանելը, իր ազգութեան անդամ լինելը չէր մերժում....ինչի մենք ենք արտաքսական կերպով նրան հեռացնում, նրան ուրանում։

Ուրիշ բան կը լինէր եթէ եղբօր ընդունած կամ դաւանած վարդապետութիւնը լինէր այնպիսի մի վարդապետութիւն, որ նոյն իսկ ինքն իր մէջ չէր ընդու-

ԽԵՆԹԸ

ԱՐԿԱԾՆԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

—

ԽԳ.

Մութ, խաւարային գիշեր էր։ Շոգիներով լցված, ամառնային տաք օդը, անախորժ ծանրութեամբ նստում էր մարդու սրտի վրա։ Գիշերային լռութեան մէջ ոչ մի ձայն, ոչ մի շշունջ չէր լսվում։ Կարծես, ամեն ինչ մեռած լինէր։ Միայն Գայիանէի վանքի գերեզմանատան մի անկիւնից լսվում էին խուլ հառաչանքներ։ Մի երիտասարդ, տարածված բոլորովին թարմ հողադամբարանի մօտ, դառն կերպով մրմնջում էր։ Արտասուքը հեղեղի նման թափվում էր նրա տխուր աչքերից և թրջում էր ցամաք հողը։ Երբեմն նա գրկում էր փոքրիկ հողադամբարանը և համբուրում էր նրան, երբեմն իր երեսը և աչքերը քսում էր նրա խոնաւ մակերևոյթին։ «Լալա...անբախտ Լալա»... բառերը շատ անգամ հնչվում էին նրա շրթունքից, և կարծես, այդ բառերի հետ դուրս էին թռչում նրա սիրտը և հոգին։

Այդ երիտասարդը Վարդանն էր։ Երկար թափառումներից յետոյ, նա գտաւ սիրած աղջկայ գերեզմանը միայն։ Էլ ինչ էր մնում նրան։ Կեանքի ալեկոծութիւնների մէջ, անդադար մաքառելով դժուարին անաջողութիւնների դէմ, նա ունէր մի վառ և պայծառ աստղ միայն, որի վրա յառած էր նրա աչքը, որը առաջնորդում էր նրան դէպի փրկութեան նաւահանգիստը։ Իսկ այժմ այդ աստղը նոյնպէս հանգաւ։ Էլ ինչ էր մնում։—Մնում էր մի խորտակված և վիրաւոր սիրտ, որի համար պակաս էր առողջարար բալասանը, որի մի կաթիլը բժշկում էր բոլոր վէրքերը։ Կորուստը անփոխարինելի էր։ Վարդանը երբէք չէր սիրել։ Սառն և խստասիրտ երիտասարդը քնքոյշ զգացմունքներ չունէր։ Բայց Լալայի սիրոյ աջն, փափուկ մոմի նման, հալվեցաւ նրա բնաւորութեան կոշտութիւնը։ Լալայի սէրը կախարդեց նրան։ Բայց ուր էր այժմ մխիթարիչ հրեշտակը։ — Այն հողադամբարանի տակ, որ գրկել էր ինքը, որ թրջում էր իր արտասուքներով։—Այն հողադամբարանի տակ թաղված էր և անբախտ երիտասարդի սիրտը։

Երկար այնպէս տանջվում էր, մորմոքում էր, և անմխիթար կսկիծների հետ մաքառում էր նա, մինչև մի տեսակ թմրութիւն, որ ոչ քուն էր և ոչ արթնութիւն, տիրեց նրա անդամներին։ Բորբոքված գլուխը ընկաւ գերեզմանի վրա և աչքերը փակվեցան։

Նրա վառ երևակայութեան մէջ այժմ սկսեցին ամբոխվել խառնափնթոր երազներ։ Ինչեր ասես, չէր տեսնում նա։ Երբեմն սարսափելի դժոխային տեսիլներ սոսկում և արհաւիրք էին ազդում նրան։ Իսկ երբեմն գեղեցիկ, մխիթարական երևոյթներ հրապուրում էին նրան։ Կարծես, դարերը մի քանի շրջան առաջ էին գնացել, և նա տեսնում էր Հայաստանը, աւերակ և անապատ դարձած Հայաստանը, այժմ բոլորովին կերպարանափոխված, բոլորովին վերանորոգված։ Այդ ինչ հրաշալի փոփոխութիւն էր։ Միթէ կորած դրախտը կրկին վերադարձել էր այդ երկրի վրա։ Միթէ կրկին տիրում էին այն ոսկեղէն ժամանակները, երբ չարութիւնը և անիրաւութիւնը տակաւին չէին ապականել Աստուծոյ անմեղ աշխարհը։ Բայց ոչ, Վարդանի տեսածը այն դրախտը չէր, որ հիմնեց Եհովան Հայաստանի չորս գետերի ակունքի մօտ, ուր մարդկային առաջին զոյգը ապրում էր կատարեալ անմեղութեան և կատարեալ տգիտութեան մէջ։ Այդ այն դրախտը չէր, ուր մարդը չէր գործում, չէր աշխատում և չէր արդիւնաբերում, այլ ապրում էր պտուղներով, կերակրվում էր Աստուծոյ ձրի սեղանից, որ սփռել էր նրա առջև հրաշալի բնութիւնը։

Դա մի ուրիշ դրախտ էր, մի դրախտ, որ մարդն է ստեղծում իր համար իր աշխատութիւններով և իր արդար վաստակով։ Ուր անմեղութեան տեղ տիրում է խելացի գիտակցութիւնը, իսկ անհոգ, պարզ նահապետական կեանքի տեղ—զարգացած քաղաքակրթութիւնը։

Այժմ, կարծես, կատարվել էր այն ճակատագրական խօսքերի իմաստը, որ ասաց Արարիչը նախաստեղծ մարդուն. «քո ճակատի քրտինքով պէտք է վաստակես քո հացը»։ Այժմ մարդը ոչ միայն աշխատում էր, այլ մինչև անգամ հեշտացրել էր աշխատանքը և նրա համար շատ քրտինք չէր թափում։ Բայց աշխատում էր իր բարօրութեան համար. նրա վաստակը չէր յափշտակվում անգութ հարստահարչի ձեռքով։

Ահա, Վարդանը տեսնում էր մի գիւղ։ Միթէ դա Ալաշկերտի Օ... գիւղը չէր։ Շրջակայքը նրան ծանօթ էին՝—նոյն լեռները, նոյն բլուրները, նոյն գետը, նոյն կանաչազարդ հովիտը—բոլորը նոյն էր։ Դարերի հոսանքը այստեղ ոչինչ չէր աղարտել, միայն կերպարանափոխել էր։ Բայց որքան փոխվել էր գիւղը։ Այլ ևս չէին տեսնվում այն ողորմելի գետնափոր խրճիթները, որոնք աւելի գազանների որջի էին նման, քան մարդկանց բնակարանների։ Այժմ տները քարաշէն էին, սպիտակ որպէս ձիւն, և շրջապատած էին գեղեցիկ պարտէզներով։ Լայն և ուղիղ փողոցները հովանաւորված էին մշտականաչ ծառերով, որոնց մօտով վազում էին բիւրեղի նման յստակ առուակներ։

Առաւօտ էր։

Տներից խումբերով դուրս էին գալիս գիւղական մանուկները, առողջ, զուարթ և մաքուր հագնված։ Տղայ և աղջիկ, խառն միմեանց հետ, գրքերը ուսներին շալակած, շտապով դիմում էին դպրոցը։ Վարդանը նայում էր նրանց վրա և հիանում էր։ Որքան լաւ պահված էին այդ սիրուն երեխաները, որքան ուրախ էին նրանք։ Երևի, դպրոցը և վարժապետը չէին վախեցնում նրանց։ Միթէ դրանք այն կիսամերկ և հիւանդոտ երեխաներն էին, որոնց տեսել էր Վարդանը։

Վարդանը միայնակ կանգնած էր փողոցի մէջ, զարմացած նայում էր իր շուրջը և չը գիտէր դէպի ուր գնալ։ Նրա ականջին զարկեց մի ա-

նի որ և է ազգային գաղափար, միացնող հանդիսանար բոլոր ազգային առանձնութիւնների։

Բայց երբ այդպէս չէ, երբ եղբայրը ասում է՝ «թողեցէք ինձ իմ հաւատս, այն հաւատը որ չէ վնասում ազգային գաղափարին, և կրկին ընդունեցէք ինձ մեր ընդհանուր ընտանիքի մէջ»,— այդ տեսակ մինի համակրութիւնը տասը ուրիշների համակրութեան արժէ, որոնք երբէք աւիթ չեն ունեցել հեռանալ իրանց հայրենի օջախից։

Այդ դիպուածում տասը հազար արժէ։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ՄՇԱԿԻ» ԱՍԱԾՆԵՐԸ ԻՐԱԳՈՐԾՎԵՑԱՆ

—

Երբ «Մշակը» դեռ սովը չը յայտնված ժամանակ առաջին անգամ ձայն բարձրացրեց մեր մէջ, թէ սով կը լինի և հրաւիրեց ժողովրդին գործ դնել նախապաշտպանողական միջոցներ սովի դէմ, ո՛չ ոք լսող չեղաւ։ Երբ սովը յայտնվեցաւ և դարձեալ անդադար քարոզեց թէ, մինչև ձմեռն է, ճանապարհները կապած են և սովատանջ ժողովուրդը իրանց տեղերում են, աշխատե՛նք օգնել, մեր նուէրները շուտով ուղարկենք նոցա, ապա թէ ոչ գարունը կը գայ, ճանապարհները կը բացվին և սովատանջները կը թափվին մեր երկրներումը և մենք ստիպված կը լինենք նոցա պաշտպանել։ Քանիցս մարդիք, որոնք ծաղրեցին «Մշակին» և ուշադրութիւն չը դարձրին նրա ասածների վրայ։ Ո՛րքան գանազանութիւն։…

Եթէ առաջին անգամ «Մշակի» ասածները լսէինք և ամենքս միանալով գործ դնէինք նախապաշտպանողական միջոցներ սովի դէմ, մենք հարկաւոր եղած օգնութիւնները կատարած կը լինէինք աւելի թեթև կերպով, քան թէ այժմ։ Մենք այն ժամանակ պէտք է պատերազմէինք մի թշնամու, այն է սովի դէմ և կարող էինք հեշտութեամբ յաղթել քան թէ այժմ։ Իսկ այժմ ստիպված ենք պատերազմել չորս թշնամու դէմ, որոնց յաղթելը շատ դժուարին է, որոնք են—սովը, մերկութիւնը, հիւանդութիւնը և գաղթականութիւնը։

Մինչդեռ սովը նոր էր յայտնված, սովատանջները օգնութիւն չը ստացան. նոքա ստիպված ծախեցին իրանց բոլոր ունեցածները, մինչև անգամ միակ հանդերձը, որից առաջ եկաւ մերկութիւնը։ Ժողովուրդը չունենալով կանոնաւոր հագուստ պատսպարվելու սառնամանիքից և միւս կողմից աւելի ես սաստկանալով սովը, և ժողովուրդը ստիպված ուտելով զանազան վնասակար առարկաներ, օրինակ, հոտած միս, արմատներ և զանազան տեսակ խոտեր և այլն, առաջ եկաւ հիւանդութիւնը, և վերջապէս ժողովուրդը հանելով վերին աստիճանի նեղութեան, սկսեց ցրուել զանազան կողմերում, որից առաջ եկաւ գաղթականութիւնը։

Ո՞վ արդեօք կարող է անցնել Թիֆլիսի մի որ և իցէ փողոցում, որ չը հանդիպէ մուրացկան—գաղթականներին, որոնք մերկ, սոված, հիւանդ և այլանդակված ողորմութիւն են խնդրում. մայրը որդուն գրկած, երիտասարդը ծերի ձեռքը բռնած և այլն շրջում են յուսահատ դէմքով։ Ո՛վ որ մանաւանդ այս համբարձման օրը եղել է Թէլէթ, նա անպատճառ կը համաձայնի ինձ հետ, նա անշուշտ տեսած կը լինի ճանապարհին և նոյն իսկ Թէլէթում խումբ խումբ մուրացկաններ—զանազան կրօնի և ազգութեան պատկանող գաղթականներ։

Ահ՛ա, այժմ մեր տուած չնչին նուէրներով պէտք է հոգացվին սովեալների կերակուրը, մերկերի հագուստը և հիւանդների դեղօրայքը և այլ հարկաւոր բաները, պէտք է բոլոր հոգացուին, որպէս զի գաղթականութեան առաջն առնուի, որը շատ կորստական է, մինչդեռ «Մշակի» նախկին քարոզները լսելով, մեր աւելի քիչ նուէրներովը քան թէ այժմ, պիտի հոգացվէին միայն սովեալների կերակուրը, և այդ բաւական կը լինէր։ Իսկ ա՞յժմ…։

Ահ՛ա, սիրելի՛ք, մինչև ցայժմ ինչ որ նուիրել ենք, շատ աննշան օգնութիւն ենք հասցրել ժողովրդին—սովատանջներին, այժմ պէտք է գործել միացեալ ոյժերով, որպէս զի շուտով գաղթականութեան առաջն առնվի, ապա թէ ոչ մենք մեր պարտքը աւելի կը ծանրացնենք, և մենք ինքներս մեր գլուխը աւելի կը ցաւեցնենք, ուրեմն եթէ չենք խղճում սովատանջներին, խղճանք գոնէ մեր գլուխը, եթէ ոչ ի սէր ազգի և հայրենեաց, գոնէ ի սէր մեր անձի և ընտանեաց, աշխատենք….

Կռոնոս

ՆԱՄԱԿ ՀԱԴՐՈՒԹԻՑ

—

8 ապրիլի

Այս օրվան օրս գրեթէ ամեն տեղ կարեկցութեան սէր է զարթել դէպի մեր հայ սովալուկ եղբայրները և միշտ այդ մասին կարդում ենք մանաւանդ «Մշակ» լրագրում. Ռուսաստանի հայ հասարակութիւնները՝ մէկ կողմից առաջնորդողների աշխատութիւնով, շատ թէ քիչ, մարդասիրաբար ձգում են իրենց լումաները սովատանջների «փրկութեան գանձանակի» մէջ…

Ստորագրութիւններ են բացվում միշտ քաղաքներում. շատ քիչ անգամ և գրեթէ չենք տեսնում նոյնը բազմամարդ առատ գիւղերում ինչպիսիք են՝ հէնց մեր գիտեցածը ասենք—Թաղլարը, Տողի ձորը, Կուսապատի կողմերը, Նիժը իր շրջակայքով, Կիրօսն ու Օրդուբադը իր գիւղերով, նոյնպէս Գանձակի գաւառի լեռնային գիւղերը—Փիրը, Գետաշէնը, Բանանցը, Բարսումայ ձորը և այլն. այսպէս և ուրիշ շատ գաւառականներ… Այդ նորանից է որ երբեք այդպիսի մարդաշատ-հարուստ գիւղերում չը կան բարի գործողներ, ազգասէր առաջնորդներ, ազգի ցաւերը թեթևացնելու աշխատող հոգևոր հայրեր. իսկ գիւղացիների մասին կարելի է ասել, որ նորանց ղանից, ինչ ազգից էլ որ լինէր, աղքատը դատարկ ձեռքով չէ հեռանում…

Ժամանակի այսպիսի անեղ տագնապում, քանի որ սովը բռնկլում և հետևապէս անասելի զոհեր է տանում Վանի կողմերից, Հայաստանի սրտից, այդ սիրտը դարերով անարատ պահպանող հայերից, հասարակ մարդկանց մէջ մարդասիրական զգացմունք ու կարեկցական սիրտ շատ է երևում, քան հոգևոր հայրերի։ Ո՞վ է արհամարհում խօսքը, եթէ գերադասում են տրխագործ գիւղացու ողորմածասրտութիւնը իր քահանայից (ի հարկէ, խօսքս գիւղացիների վրա է)։ Գիւղացին մեծ մեղք է համարում ուզողին ողորմութիւն չը տալը…

Այս ցաւալի հանգամանքն էլ մի կողմից ստիպեց ինձ մեր տէրտէրներից բան յուսալը մի կողմ դնել ու ընկնել մեր վաճառական ու արհեստաւոր դասի մէջ, նորանցից օգնութիւն խնդրելու Վանի կողմերի սովատանջ հայերի համար։

Այդ էլ դժբաղդաբար ինձ չը յաջողվեց ցանկացածին չափ, ըստ որում այն…թ… քաղաքի ամենահարուստ սարսափելի ագահութիւնը այստեղ էլ երևում է մեր «ես—ամոլ» Բաղդասարների մէջ…

Մեր գիւղի նորաբաց ուսումնարանի թոթովախօս աշակերտներն էլ մասնակցեցին, նրանք ուսուցչի առաջարկութիւնով իրենց մէջ ժողովեցին

խօթն րուբլ յիսուն կոպէկ յօգուտ սովատանջների։ Այս մանաւանդ շատ ուրախ երևոյթ է. բարեմիտ ուսուցիչը նրանց հէնց մանկութիւնից սովորեցնում է օգնութիւն հասնել իրենց կարօտեալ եղբայրներին…Այս փոքրիկներից հապա չեն ամաչում մեր լոլոյափառ խօսրովներն ու շատախօս Բաղդլները…

Վերջը շնորհակալութիւն յայտնելով ստորագրող բանիմաց Հադրութու հասարակութեան, խնդրում եմ, յարգոյ խմբագիր, ընդունէք մեր մանաւոր ժողովքը և տպագրէք սոյն յօդուածը ստորագրողաց ազգանուանց հետ ձեր լրագրի յաջորդ համարում ի գիտութիւն և ի միամտութիւն։

Ահա ստորագրողաց ազգանունները՝ Աւագ Իսախանեանց 5 ր., տ. Թամամ Իսախանեանց 1 ր., Հայրի Իսախանեանց 2 ր., տ. Մինայ Իսախանեանց 2 ր., տ. Ագիգգիւլ Յակովբեանց 1 ր., տ. Անուշ Յակովբեանց 1 ր., Աղէքսանդր Մ. Յակովբեանց 1 ր., Խալթայի Յակովբեանց 2 ր., Գուլի Մ. Յակովբեանց 1 ր., Սէրգէյ Գանջումեանց 1 ր., Մահտեսի Աւետիս Առաքելեանց 1 ր., Մարգարէ Նարինեանց 2 ր., Մկրտիչ Ղազարեանց 60 կ., Յակովբ Արզարեանց 1 ր., Անդրէաս Թունեանց 1 ր., Աղապարոն Ն. Յակովբեանց 1 ր., Մի ոմն 10 կ., Օհանջան Բալեանց 10 կ., Նիկօլայ Կափեանց 1 ր., Միրզաջան Մ. Յակովբեանց 1 ր., Արզուման Աւետիսեան Նարինեանց 5 ր., Առաքէլ Հայրապետեանց 1 ր., Աթայ Ն. Ասրեանց 1 ր., Մկրտիչ Աբալեանց 1 ր., Գասպար Ա. Մելքումեանց 1 ր. 20 կ., Յակովբ Կոմջայեանց 1 ր., Սէին Հայրեանց 50 կ., Պօղոս Մայիլեանց 1 ր. 35 կ., Աթայ Բաղդասարեանց 20 կ., Աւանէս Աբալեանց 1 ր., Ա. Արզումանեանց 1 ր., Աւետիս Մուրադեանց 1 ր., Մարգարէ Ա. Խուբլարեանց 1 ր., Առուշան Մկրտչեանց 1 ր., Յարութիւն Արղուրեանց 25 կ., տ. Շուշանիկ Արարատեանց 1 ր., ուսուցիչ Աղէքսանդր Արարատեանց 1 ր., տեղիս ու. Թարգմանչաց դպրոցի աշակերտների կողմից 7 ր. 30 կ.։ Ընդամենը գոյացաւ 53 ր. 80 կ., որ և խնդրում եմ հասուցանէք ուր հարկն է։

Աւագ Իսախանեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Հաստատ աղբիւրներից մեզ հաղորդում են, որ «Մշակի» 89 համարում հրատարակված «Հայոց Թատրոն» վերնագրով պ. Շ. Կ.-ի յօդուածի մի քանի կէտերը, յօգուտ պ. Սունդուկեանցի տուած ներկայացման վերաբերութեամբ, սխալ են։ Օրինակ, պ. յօդուածագիրը ասում է, թէ «ես շատ կարծէքաւոր եմ լինել ընծաների ուղիղ նշանակութեան մասին, և թէ նար լեզուների առնելով, այսօր պիտի հետ դառնան այդ ընծաները մի և նոյն մագազինն»։ Պ. Շ. Կ.-ի կարծիքը փարատելու համար և համոզելու նրան, որ պ. Սունդուկեանցի ստացած ընծաները յետ չեն դարձել մագազին, խորհուրդ ենք տալիս նրան դիմել ամենայն օր պ. Սունդուկեանցին, որը պատրաստ է

նոյն ձայն. դա եկեղեցու զանգակի ձայնն էր։ Երբեք, առաւօտեան ժամը դեռ չէր վերջացել. ընկնում այն օրից, որ նա թողեց վանքը և հեռացաւ աբեղաների միաբանութիւնից, այդ առաջին անգամն էր, որ Աստուծոյ տան հրաւէրքի ձայնը այնպէս քաղցր կերպով հնչեց նրա ականջներին։ Քարացած սիրտը լցվեցաւ մի սրբազան ջերմեռանդութեամբ, նա դիմեց եկեղեցին, որի շէմքի վրա տասն տարուց աւելի ոտք չէր կոխել։

Նա զարմացաւ։ Այդ ինչ պարզ, այդ ինչ անշուք եկեղեցի էր։ Ոչ բեմ, ոչ սեղան, ոչ զարդարած տաճար, ոչ ոսկեզօծ պատկերներ, ոչ արծաթեայ խաչեր և ոչ թանգագին զգեստներ չը կային այնտեղ։ Նա զուրկ էր հայկական եկեղեցու բոլոր չքեղութիւններից։ Մինչև անգամ դպիրներ, սարկաւագներ և տիրացուներ չէին երևում։ Երկու պատկերներ միայն տեսաւ այնտեղ. մէկը Յիսուս Քրիստոսի պատկերը, միւսը սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի պատկերը, երկուսն էլ հասարակ սև շրջանակի մէջ դրված։

Ժողովուրդը նստած երկայն նստարանների վրա այր և կին միասին, լուրաքանչիւրը ունէր ձեռքում մի փոքրիկ երգարան։ Քահանան կանգնած ամբիոնի վրա, սուրբ գիրքը առջևը դրած, քարոզ էր կարդում։ Նա իր հագուստով չէր զանազանվում հասարակ ժողովրդից։ Նրա քարոզը այնքան պարզ, այնքան հասկանալի էր, որ բոլորը հասկանում էր Վարդանը։ Ինչպէս մի վտակ, բղխած կենդանի և մաքուր աղբիւրից, Աստուծոյ խօսքը հոսում էր նրա բերանից։ Նա բացատրում էր սուրբ գրքի այն խօսքի իմաստը, թէ «քո ճակատի քրտինքով պէտք է վաստակես քո հացը»։ Վարդանը զարմանում էր քահանայի բացատրութիւնների վրա։ Այդ խօսքի իմաստը մինչև այսօր Վարդանին հասկացրել էին այն մտքով, որ դա մի անէծք էր, որով Աստուած դրօշմեց նախաստեղծ մարդու ճակատը, որ տարածվում էր նրա ամբողջ սերունդի վրա։ Իսկ այժմ հասկանում էր, որ դա մի խրատ էր, որ խլում է մարդուց ծուլութիւնը և պահում է նրան անվաստակելի, աշխատասէր ինքնագործունէութեան մէջ։

Քարոզը վերջացաւ։ Բազմութեան միջից վերկացաւ մի հասարակ գիւղացի, և քարոզի մտքի համեմատ, յանպատրաստից կարդաց մի աղօթք։ Նա խնդրում էր Աստուծուց, որ շնորհէ իրանց առողջութիւն, խելք և զօրութիւն, որ կարողանան գործել, աշխատել և արդիւնաւորել նրա ընտեղծած երկիրը, որ բովանդակում է իր մէջ անսահման բարիքներ։—«Այդ ինչ աղօթք է, մտածում էր Վարդանը,—այդ ինչ չհասկէր մարդիկ են. դրանք հոգու համար ոչինչ չեն խնդրում. միթէ դրանք գերեզմանի միւս կողմում ոչինչ սպասելիք չունեն, և խնդրում են միայն այն, ինչ որ պահանջում է մարմինը, ինչ որ պահանջում է իրական կեանքը»։

Աղօթքը վերջացաւ։ Բոլոր բազմութիւնը՝ այր և կին, ծեր և մանուկ, միաձայն սկսեցին երգել մի երգ։ Նրա բովանդակութիւնը առած էր Սաղմոսի հետևեալ տողերից. «Շատերը ասում էին, թէ ո՞վ ցոյց կը տայ մեզ Տէրի բարութիւնը։ Մեզ վրա ծագեց քո երեսի լոյսը, և մեր սրտերին ուրախութիւն շնորհեցիր։ Ցորենի, գինիի և ձէթի պտուղների առատութիւնով լիացրիր մեզ»։

—«Դարձեալ նոյն նիւթական նպատակը…մըտածում էր Վարդանը,—դարձեալ հոգեկան ոչինչ չը կայ…Միշտ մարդը երգում է երկրի առատութիւնները, որ մշակել էր իր ձեռքով, որ շնորհել էր նրան Աստուած։ Զարմանալի է, ինչպէս այդ մարդիկը յարմարացրել են կրօնի վերացականութիւնը իրական կենցաղավարութեան պահանջների և պայմանների հետ»։.

Բայց ինչ գեղեցիկ երգ էր այդ, որին ներդաշնակում էին երգեհոնի անոյշ հնչիւնները. որքան քաղցր, որքան սքանչելի եղանակով թռչում էր նա հարիւրաւոր մարդկանց բերանից։ Վարդանին այնպէս էր թւում, թէ մարդերի ձայնը, միացած անթիւ սերովբէների մեղեդիների հետ, վերամբառնում էր դէպի Յաւիտենականի աթոռը։ Նա իր կեանքում առաջին անգամն էր լսում մի այսպիսի սրբազան երաժշտութիւն։

Ժամերգութիւնը վերջացաւ։ Ժողովուրդը սկսեց դուրս գալ եկեղեցուց։ Այժմ նոյն ամբիոնի վրա որտեղից քահանան քարոզ էր կարդում, կանգնեց վարժապետը, և նոյն նստարանների վրա, ուր ծնողները երգում էին, աղօթում էին, այժմ շարվեցան նրանց զաւակները։ Աղջիկ և տղայ, խառն միմեանց հետ սկսեցին լսել վարժապետի դասախօսութիւնը։—«Միթէ այդ դպրոց է եղել, մտածում էր Վարդանը,—միթէ եկեղեցին միացրել են դպրոցի հետ։ Ա՛խ. այդ ինչ խնայող մարդիկ են, որ չեն կամեցել դպրոցի համար առանձին շէնք կառուցանել։ Այստեղ ևս դարձեալ նիւթականութիւն»։

Բայց վարժապետի դէմքը բաւական ծանօթ էր երևում Վարդանին։ Միթէ դա տէր Մարուքը չէր։ Երեսի գծագրութիւնը, հասակը և մինչև անգամ ձայնը նրան շատ նման էին։ Իսկապէս նա էր, թէև քահանայ, բայց աշխարհականի հագուստով։ Վարդանը դժուարանում էր իր աչքերին հաւատալ։ Միթէ դա այն մարդն էր, որ այնքան թշնամի էր դպրոցի, որ այնքան հոգսեր և ցաւեր պատճառեց պ. Սալմանին, իսկ այժմ ինքը կառավարում էր մի կանոնաւոր դպրոց։ Միթէ դա նոյն քահանան էր, որ եկեղեցու խորհուրդները փողով էր վաճառում և անդադար մտածում էր իր «ապառիկների» վրա։ Այդ երկրայութիւնները այն աստիճան պաշարեցին Վարդանին, որ նա չը կարողացաւ զսպել իր հետաքրքրութիւնը, և մօտենալով, հարցրեց.

—Տէր հայր, դուք ինչ արեցիք ձեր ապառիկների հետ։

Քահանան ժպիտի տեղ դնելով անծանօթ երիտասարդին, խիստ սուր կերպով նայեց նրա երեսին և ոչինչ չը պատասխանեց, միայն հասկացրուց թէ շուտով զանգակը կը տան և իր դասը վերջացած կը լինի։ Նրա դասը բնական գիտութիւններից էր, այդ նոյնպէս ոչ սակաւ զարմացրուց Վարդանին։ Քահանայ, աստուածաբան և մի և նոյն ժամանակ բնագէտ,—դա, իրաւ, որ զարմանալի էր։

Վարդանը չը սպասեց մինչև դասի վերջանալը և դուրս եկաւ եկեղեցուց, լաւ ևս է ասել՝ դպրոցի բակը։ Այստեղ նա ոչ մի գերեզման չը տեսաւ, որպէս սովորաբար լինում է հայոց եկեղե-

ամենայն ուրախութեամբ ցոյց տալ կասկածող պարոններին իր ստացած ընծաները։

—

Ստացանք Թիֆլիսաբնակ քահանայ Տէր-Մինասից 55 րուբլ յօգուտ Վանի սովալլուկների։

—

Մայիսի 22-ին ԹԻՖԼԻՍԻ Հալաբար բաժնում, Պակրովսկի զօրանոցի փողոցում մի աղջիկ Մակա անունով իր ծնողներից ծեծված լինելով, գնում է և իրան գցում է Կուր գետի մէջ և ամսիս 27-ին խեղճի դիակը գտնում են Գարայազում։

—

Այս օրերս վախճանվում է ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ մի երիտասարդ Ալէքսանդր Շանշիև։ Երբ հանգուցեալին տանում են թաղելու, նկատում են նրա մարմնի վրա քրտինք և կարծում են թէ կենդանի է։ Բժշկները դիակը հետազօտելուց յետոյ, հրամայում են թաղել։

—

Մայիսի 27-ին Թիֆլիսի Անանեան այրված քարվանսարայի աւերակների տակ պառկած են լինում մի քանի մշակներ։ Յանկարծ կիսաւեր թաղերից մինը փուլ է գալիս և սպանում է հինգ թէ վեց մշակներին և միւսներին վիրաւորում։

—

Գ. Բաուէր, որ ածում է ցիտրի վրա, որ մի շաբաթ առաջ կօնցէրտ պէտք է տար Արծրունու թատրօնում, մասնակցութեամբ Գրիգօրօվսկի վերծանողի և որ յետաձգեց իր կօնցէրտը ուրիշ պատճառով, այժմ խնդրում է յայտնել որ տալու է իր կօնցէրտը Արծրունու թատրօնում յունիսի 3-ին, երկուշաբթի օրը, նոյն պ. Գրիգօրօվսկու մասնակցութեամբ։

—

Մենք սխալվեցինք ասելով որ «Մշակի» № 81 մէջ Բագուից գրած նամակը այդ քաղաքից չէր։ Այժմ պարտաւորութիւն ենք համարում յայտնել որ այդ նուիրատուութիւնները Բագուից էին և ոչ թէ Շուշուից, ինչպէս մենք սխալմամբ գրեցինք։ Թող ընթերցողները և նուիրատու տիկինները ներեն մեզ այդ փոքրիկ սխալը։ Մենք այնքան շատ ցուցակներ ենք ստանում, որ մի անգամ սխալվելը ներելի է մեզ։ Բայց ոչ մի ցուցակ չէ կորչում և չի կորչի մեր խմբագրական պօրտֆէլից։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԹԻՆԿ Ի ՆՊԱՍՏ ԱՍԻՈՅ ՍՈՎԵԼՈՑ

—

(Շար. և վերջ)

«Անգլիական նախարարութեան անդամ և Իռլանդիոյ վարչութեան ընդհանուր քարտուղար Պ. Ֆօսթըր Տըլլէն հետևեալ նամակը գրած էր Միթինկին Նախագահին.

«Շատ իրաւունք ունին օգնութիւն սպասել Բրիտանական մարդասիրութենէն. բայց չը գիտեմ—թէ երկար տարիներէ ի վեր եղած է, պարագայ մը յորում թշուառք այսքան բազմաթիւ լինին և այսչափ արժանիք ունենան օգնութեան։ Եթէ կարենայի ներկայ գտնուիլ, հետևեալ հատուածները պիտի կարդայի նամակէ մը զոր Կ. Գօյէս Նաստ և Արմենիոյ վիճակին լաւ տեղեկութիւն ունեցող բարեկամ մ'ուղղած է ինձ։ Այս անձը կըսէ թէ— «հազարաւոր մարդիկ կը մեռնին։ Մի քանի տեղերէ մեզ գրուած տեղեկութիւնք կը ծանուցանեն թէ մեռնելու վիճակին մէջ գտնուողք մեռածներու դիակով կապրին. ոմանք ալ իրենց զաւակներն սպաննելով կուտեն. հարիւրաւոր մանկունք իրենց ծնողքէն լքուած են, և փողոցներու մէջ կը մեռնին։ Հարկ չը կայ ըսելու թէ Թուրք կառավարութիւնն ոչինչ կրնայ ընել։» (Պ. Ֆօսթըրի բարեկամը տիրող սովին պատճառաց վրա խօսք հատուած մը կը գրէ, զոր արժան չեմք սեպեր ընդօրինակել։ Պ. Ֆօսթըր կը վերջացնէ ըսելով թէ 20 Անգղ. ոսկիոյ նպաստ մը կը ղրկէ ինք։)

«Այս բարեգործական շարժման վրա համակրութիւն յայտնող նամակներ ընդունած էին Քանթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսէն, Լորտ Ռօզպէրրիէն, Լորտ Շաֆթըսպըրրիէն, Պ. ըՍթէնլի և Պ. Ջօրջ գլխաւոր եկեղեցականներէն և Սըր Հէնրի Րօլինսընէն։

«Գանձապետ Պ. Հէնրիքս բանախօսութիւն մ'ընելով բացատրեց թէ այս հանգանակութիւնը Տիկին Սթրէնկֆօրտի նախաձեռնութեամբ եղած էր, որ Արևելքէն եկող աղէկտուր տեղեկութեանց վրա, իւր անմիջական բարեկամներն ի նպաստ հրաւիրելով, հազար ոսկի հաւաքեց և սովելոց օգնութեան ղրկեց։ Այսպիսի գումար մը բնականաբար անբաւական էր կարօտութեան մէջ գտնուող հազարաւորաց նպաստելու համար, և հետևաբար Լորտ քաղաքապետին օժանդակութիւնը խընդրուած էր։ Ն. Վսեմութիւնն ոչ միայն այս Միթինկը գումարած էր նոյն նպատակաւ, այլ հրաւէր մ'ուղղած էր Լօնտրայի սեղանաւորաց և վաճառականաց, ինչպէս նաև Անգլիոյ բոլոր քաղաքապետաց. և այսպէս մինչև այսօր երեք հազար Անգղ. ոսկի կրցած է հաւաքուիլ։ Սովը մինչև Պարսից ծոցը կը տարածուի, և բազմաթիւ ժողովուրդներ թշուառ են։ Ասոնք աշխարհի ամենաստորին բնակիչները չեն, այլ հին և մշակեալ ցեղեր են, որք անցեալը կը յիշեցնեն մեզ, և պատմութեան շարունակութիւնը կը պահպանեն մեզ համար։ Ահա մեծ կարօտութեան մէջ գտնուող այս ժողովրդոց համար ինք (Պ. Հէնրիքս) հանդիսականաց գթասրտութեան հրաւէր կը կարդար յանուն ընդհանուր մարդկութեան։

«Պ. Ճէյմս Պրայս բանախօսութիւն մ'ընելով առաջարկեց որ, Արմենիոյ, Քրդստանի և Պարսկաստանի մէջ տիրող սովին պատճառաւ՝ հասարակային հանգանակութեամբ նպաստ հաւաքուի սովելոց օգնութեան համար։ Պ. Ճ. Պրայս ըսաւ թէ սովը քանի մը հարիւր մղոն ընդարձակութիւն ունեցող մեծ երկրի մը վրա կը տարածուէր, և գլխաւոր վնասուածներն էին Քրդստանի, Արմենիոյ և Միջագետաց երկրագործական ժողովուրդներն։ Ընկերութեան կրօնական մէկ մասնաւոր ճիւղին համար հանգանակութիւն չը խնդրուիր. ամենայն Իսլամներն ու Քրիստոնեաներն են հաւասարապէս, և անոնց դժբաղդութիւններն յառաջ եկած են քաղաքական փոփոխութիւններէ։ Այս մասին ամենածանր տեղեկագրեր առնուած են անգղիական հիւպատոսներէն, որոց միոյն մէջ Թրօթթըր հազարապետը կը յայտնէ որ եթէ հունձքը դարձեալ անյաջող ըլլայ, սովեալ գաւառաց բնակիչք պիտի ջնջուին։ Բարենորոգմանց ոչ—գործադրութեան պատճառաւ, այդ տեղերու բնակիչք բնականաբար Մեծին Բրիտանիոյ օգնութեան կը սպասեն, ըստ որում մեր կառավարութիւն անոնց պաշտպանութիւնն ստանձնած էր։ Նպաստ բաշխելու գործը Միսիոնարաց և հիւպատոսաց կրնայ յանձնուիլ։ Այս վերջինները (հիւպատոսք) առանց ցեղի ու կրօնի խտրութեան նպաստ կրնան բաշխել և՝ իրենց պաշտօնական դրից պատճառաւ՝ թէ իշխանութեանց և թէ ռայեկաց պատկառանք պիտի ազդեն։ Ինք (Պ. Ճէյմս Պրայս) կը վախնայ որ եթէ յառաջիկայ հունձքն ապարդիւն ըլլայ, Արմենիոյ, Քրդստանի, Միջագետաց և Պարսկաստանի այս սովեալ գաւառաց ժողովուրդք բնաջինջ պիտի ըլլան.—գարշելի աղէտ մը, որոյ առաջքն առնլու համար անհրաժեշտ է որ անմիջապէս մեծ քանակութեամբ սերմցու ցորեն ղրկուի այդ կողմերը։

«Պրինսլի հազարապետ, Պ. Ճէյմս Պրայսի առաջարկած որոշման ոյժ տալով ըսաւ թէ մօտերս շատ բաներ լսուած էր քոյր կղզւոյն, այն է Իրլանտիոյ մէջ կեցած թշուառութեան վրա, և գոհութեան արժանի էր որ ապրելու միջոցներ ձեռք առնելով օգնութիւն ղրկուած էր Իրլանտիոյ ժողովրդեան. բայց Իրլանտիոյ մէջ տեսնուած թշուառութիւնն ոչինչ էր բաղդատմամբ այն սարսափելի սովին, որում այժմ ենթակայ են Քրդստանի և Փոքր-Ասիոյ ուրիշ մասանց ժողովուրդները։ Այդ գաւառներուն հաղորդակցութեան միջոցներ, լայժ խեղճ են, և ճանապարհն, հոկտեմբերէն մինչև մարտ ձիւներով պաշարուած մնալէ յետոյ, անկէ ետքն ալ ճահիճներու կերպարանք կառնուին, որով կառքերու անցնիլն անհնար կը լինէր։ Հետևաբար փոխադրութիւնք ձիերու և ծանրապէս բեռնաւորեալ ուրիշ անասնոց միջոցաւ միայն կարելի կը լինի և հանդիսականք կրնան հասկնալ որ այս կերպիւ ուտեստ փոխադրելու մէջ ո՛րքան յապաղմունք և վտանգներ կան։ Պրինսլի հազարապետն յիշեալ գաւառաց բնակիչներուն կերած հացին մէկ կտորը, զոր տիկին Սթրէնկֆօրտ իրեն տուած էր, Միթինկին ցուցուց. այս կարծեցեալ հացին միայն մէկ երկրորդ մասը գէշ ցորենէ մը շինուած էր, իսկ մասն և մէկ երկրորդ մասը ծառի կեղևներու և նմանօրինակ բաներու բաղադրութիւն մ'էր։ Հազարապետն յարեց թէ ուրիշ գաւառաց մէջ ալ սովեալ արաբք գետինը կը փորէին արմատներ գտնելով ուտելու համար։ Պ. Պրինսլի՝ տիկին Սթրէնկֆօրտի բացած հանգանակութիւնը Բրիտանական ժողովրդին համակրութեան յանձնարարելով վերջացուց։

«Առաջարկեալ որոշման ոյժ տուաւ նաև Պ. Ցակոբեան հայազգի վաճառական մը, և Միթինկը միաձայնութեամբ ընդունեց։

«Սըր Ճօրճըն Կոլոմպի առաջարկութեան վրայ, որուն ոյժ տուաւ Սըր Ֆրէտէրիք Կոլոմպիա զօրավար, Լորտ Բէյնհամ և Պ. Արսէնեանէ մասնախումբ մը կազմուեցաւ հանգանակեալ գումարները սովեալ գաւառաց բաշխելու, և Անգլիոյ հիւպատոսաց և հասարակութեանց գլուխներուն յանձնուեցաւ տեղական վարչութեան գործն։ Այս մասնախումբն հետևեալ անձերէ կը բաղկանայ. Լորտ Քաղաքապետ Լօնտրայի. Սըր Հէնրի Րօլինսըն. Սըր Պարրօու Էլլիս. Սըր Ճօրճըն Կոլոմպ. Պ. Ճէյմս Պրայս. Սըր Ֆրէտէրիք Կոլոմպ. Փօք զնդապետ. Սըր Ա. Սասուն. Պ. Ֆ. Տ. Մօրսթըն. Վեր. Ա. Լօուզ. Պ. Տիքսըն. Սըր ճօրճ Քամպէլ. Պ. Ցակոբեան (Հայ պատուիրակ). Պ. Հէնրիքս, (գանձապ.)

«Որոշուեցաւ որ Տիկին Սթրէնկֆօրտ և Լընտըն ճօյնթ Սթօք Պանք անուն Պանքան ալ հանգանակութիւն ընդունին։

«Միթինկը վերջանալէ առաջ ջերմ շնորհակալութեան քուէ մը տրուեցաւ Քաղաքապետ Լորտին, որ վեհանձնաբար ոյժ տուած էր այս մարդասիրական գործին։ (Մասիս)

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ցիների բակերում։ Նա զարդարած էր հաղուագիւտ ծառերով և ծաղիկներով։ Երկար նա կանգնած նայում էր ճեմելիքների գեղեցկութեանը, մինչև գիւղացիներից մէկը տեսնելով, որ նա օտարական է, հրաւիրեց իր տունը Նախաճաշիկ անելու։

Նրա տունը այն կոկիկ տներից մէկն էր, որ իր փոքրիկ ծաւալի մէջ բովանդակում է ընդարձակ բաւականութիւններ։ Նա ամբողջապէս կորած էր հովանաւոր ծառերի մէջ։ Կային մի քանի սենեակներ, որ յարմարեցրած էին կեանքի զանազան պահանջներին, բոլորը պարզ, մաքուր, և իրանց պատշաճաւոր կարասիներով զարդարված։ Տան տիրոջ մանկահասակ աղջիկը, շրթունքի միջից մի երգ մեղմիկ կերպով եղանակելով, ուրախ-ուրախ դիմաւորեց հօրը։ Կարծես, տխրութիւնը, վիշտը, կեանքի դառնութիւնները երբէք չէին յօշոտել այդ գեղեցիկ արարածի սիրտը։ Նա, հայ կնիկներին յատուկ ամօթխածութեամբ, չը փախեաւ, չը թագնվեցաւ անծանօթ հիւրից. այլ շնորհալի կերպով խօսում էր Վարդանի հետ, ծիծաղում էր, կարծես, վաղուցվայ բարեկամ լինէր։ Բայց որքան նման էր նա Լալային։ Այդ զարմանալի նմանութիւնը մի այնպիսի հոգեզմայլութեամբ պաշարեց Վարդանին, որ ցանկանում էր գրկել նրան և ասել. «վերջապէս գտայ քեզ...»

Նախաճաշիկը արդէն պատրաստ էր սեղանի վրա։ Տանտիկինը լցրեց անհոգին գաւաթները սուրճով, թանձր սերի հետ, և դրեց հիւրի և իր ամուսնի առջև։ Իսկ մանկահասակ աղջիկը դրեց սեղանի վրա այն առաւօտ ստացած լրագրի թերթը, և ինքնաբաւական ժպիտով ցոյց տուեց մի յօդուած։—Ա՛, քո յօդուածը արդէն դուրս է եկել, Լալա, խօսեց հայրը, ակնոցները ուղղելով, և թերթը մօտեցնելով աչքերին։

—Լալա, գոչեց Վարդանը անզսպելի խռովութեան մէջ։

—Այդ անունը, պատասխանեց տանուտէրը, խիստ յաճախ է կրկնվում մեր տոհմի մէջ։

Վարդանը փոքր ինչ հանգստացաւ, բայց դարձեալ չէր կարողանում հաշտվել այն մտքի հետ, թէ նա Լալան չէր։ Եթէ նա Լալան չէր, անտարակոյս, նրա յարութիւն առած ուրուականը պէտք է լինէր։ Ի հարկէ, յարութիւնից յետոյ մարդիկ փոխվում են, ուրիշ տեսակ կրթութիւն և ուրիշ տեսակ բնաւորութիւն են ստանում, պահպանելով իրանց նախկին պատկերը։

Բացի գեղեցիկ օրիորդից Վարդանին զբաղում էր այս տան խաղաղ և բախտաւոր կեցութիւնը։ Նա սկզբում կարծում էր, թէ այդ մարդիկը գիշեր և ցերեկ հանգստութիւն չունին, աշխատում են և միշտ աշխատում են։ Իսկ այժմ տեսնում էր, որ դրանք էլ ունեն իրանց հանգստի և ուրախութեան ժամերը, որ դրանք էլ ունեն իրանց համեստ և լի բաւականութիւններով ապրուստը։

—«Գիւղացու երջանկութիւնը,—ասաց տանուտէրը,—չէ կայանում այնքան ծանր և անդուլ աշխատութիւնների մէջ, որքան գործի գիտնալու և նրան հեշտացնելու հնարների մէջ։ Բնութեան մէջ կան շատ ուժեր, որոնց պարգևել է Աստուած մեզ օգնելու համար, միայն պէտք է ծանօթանալ նրանց հետ, և գիտենալ, թէ ինչ միջոցով կարելի է նրանցից օգուտ քաղել»։

—«Այդ իրաւ է, պատասխանեց Վարդանը,—բայց եթէ քրդերը թողնէին գիւղացու վաստակը իր ձեռքում մնար, իմ կարծիքով, նա միշտ բախտաւոր կը լինէր։

—«Ի՞նչ քրդեր, հարցրեց տանուտէրը զարմանալով։

—«Այն քրդերը, որ ամեն օր ձեզ կողոպտում են։

—«Հա՛, քրդերը... պատասխանեց տանուտէրը, կարծես դժուարութեամբ յիշելով վաղուց մոռացված մի ցեղի անուն.—Մեր երկաթի դարերի պատմութեան մէջ կարդացել եմ շատ բան քրդերի մասին, ճշմարիտ է, նրանք կողոպտում էին և մինչև անգամ կոտորում էին մեր պապերին։ Իսկ այժմ ուր են այդ բարբարոսները։ Նրանք սպառվեցան, այլ ևս չը կան։ Մի այսպիսի ցեղ չէր կարող դիմանալ քաղաքակրթութեան լոյսին, և այդ պատճառով լուծվեցաւ, այլասերվեցաւ։ Դեռ անցեալ դարու սկզբներում նրանք ընդունեցին մեր կրօնը, սկսեցին սովորել մեր դպրոցներում և հետզհետէ խառնվելով մեզ հետ, անհետացան։

Վարդանը, լսելով այդ խօսքերը, չէր հաւատում իր ականջներին, նրան երազ էր թւում բոլորը, թէև իսկապէս երազի մէջ էր լսում և երազի մէջ էր տեսնում։ Տան տէրը շարունակեց.

—«Մեր տոհմագրութեան գրքի մէջ գտնում ենք շատ տողեր քրդերի մասին, որ, կարծես, արիւնով գրված լինէին։ Մեր Նախապապը, որից սկսվեց մեր տոհմը յայտնի լինել, կոչվում էր Խաչօ. նա հէնց այս գիւղի տանուտէրն էր. քըրդերը նրա ամբողջ ընտանիքը կոտորեցին, ինքը երկու որդիների հետ մնաց բանտի մէջ։ Նրա մեծ որդի Հայրապետից մնաց մի սրու զաւակ միայն...

—«Որ ալաշկերտցոց գաղթականութեան ժամանակ իր մօր՝ Սառայի հետ տարվեցաւ Վաղարշապատ, ընդհատեց Վարդանը։

—«Այո,—այդ սրու զաւակից յառաջ եկաւ մեր տոհմը։

—«Եւ նրա անունը Ցօվակիմ էր. մի քոյր ունէր, որ կոչվում էր Նազլու. վերջինս մնաց իր մօր հետ, և որբ մնացած Ցօվակիմին մի բժիշկ վեր առեց և մեծացրուց իր տան մէջ։

—«Դրանք որտեղ ես կարդացել, հարցրեց տանտէրը, զարմանալով, որ իր տոհմի պատմութիւնը մանրամասն կերպով յայտնի էր հիւրին։

—«Ես չեմ կարդացել, այլ իմ աչքով եմ տեսել, պատասխանեց Վարդանը.—Այդ բոլորը կատարվեցաւ այն ժամանակ, երբ քրդերը ոչնչացրին այդ գիւղը, ոչնչացրին և ամբողջ Ալաշկերտի գաւառը։

—Իսկ այդ մօտ երկու հարիւր տարվայ անցք է. իսկ դուք ինձ բաւական երիտասարդ էք երևում, դուք Մաթուսաղայի տարիքը չունէք, որ կարողանայիք ձեր աչքով տեսնել, պատասխանեց տանտէրը բարեսիրտ ժպիտով։

Վարդանը ոչինչ չը գտաւ պատասխանելու, նրան էլ այնպէս էր թւում, որ այդ անցքերի վրայից դարեր էին անցել։

(Կը շարունակվի)